

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

Остаточне рішення про виступ проти німецьких окупантів ОУН(Б) прийняла лише на своїй III конференції 17—21 лютого 1943 р. Однак вже в перші дні цього місяця збройні загони бандерівців здійснили низку нападів на німецькі об'єкти. Вважається, що 7 лютого 1943 р. відділ ОУН під командуванням І. Перегійняка (Довбешка, Коробка) атакував німецький гарнізон в містечку Володимирець⁶⁹. Впродовж березня—квітня 1943 р. українські повстанці (як бандерівці, так і бульбівці) вчинили напади на Степань, Висоцьк, Дубровицю, Людвиполь, Деражне, Олицю, Цумань, Горохів, Острог, Шумськ, Крем'янець, Мізоч, Вербу. Внаслідок впертих боїв гітлерівці були змушені вивести свої гарнізони з деяких населених пунктів.

Зазначені акції мали досить гучний резонанс. Радянські партизани, котрі діяли в цей час на півночі Тернопільської області (загін ім. Ф. Михайлова), інформували своє командування про те, що справа йде до збройного повстання українців з охопленням її теренів Галичини. Повідомлялось, що “збройні сили бандерівців рахуються вже дивізіями”, що на озброєнні в них є “гвинтівки, кулемети, легкі гармати, бронемашини і навіть танки”⁷⁰.

Перші бої з гітлерівцями були нелегким випробуванням для вояків новоствореної УПА. Поруч з прикладами завзяття, хоробрості, героїзму відчувався брак досвіду, належної військової підготовки тощо. Відомий військовий працівник ОУН Л. Павлишин писав: “коли виникли військові акції проти гітлерівців (ті переважно нападали першими), а згодом і проти Червоної армії, то навіть важко уявити, які жертви це спричинювало в рядах оунівців... Справжні воїни народжувались пізніше — у кривавих сутичках і боях з ворогами”⁷¹.

І дійсно, бойова практика, постійний вишкіл усували багато недоліків, сприяли посиленню дисципліни і підвищенню боєздатності у лавах УПА. В політичному звіті з терену “Болота” (майбутня група УПА “Заграва”) за травень 1943 р. зазначалося, що люди, які прийшли до лав повстанської армії, перевиховуються, “виробляються у справжніх відчайдухів партизанів”⁷².

Однак опоненти УПА, — бульбівці і радянські партизани, — нерідко занадто низько оцінювали боєздатність УПА в перші місяці 1943 р. Так, Т. Боровець-Бульба писав, що “бойова здатність цього нового партизанського війська — невелика. Сяку-таку зброю має кожна десята людина. Решта без зброї. Нема фахових командирів, ні часу на вишкіл”⁷³. А військовий кореспондент газети “Правда” Л. Коробов у доповідній записці на ім'я М. Хрущова від 8 квітня 1943 р. зазначав, що в українських націоналістів “мало кулеметів, немає автоматів і гармат, у військовому відношенні вони слабка сила”⁷⁴.

Невисокої думки про УПА був і відомий партизанський командир О. Федоров. За його словами, повстанська армія не була армією в сучасному розумінні, а виглядала як “розрізнене, недисципліноване і ще гірше озброєне військо”⁷⁵.

Однак із наведеними оцінками не можна погодитись. Хоч і справді в березні—травні 1943 р. відділи УПА ще не справляли враження серйозної бойової сили, та вже з кінця літа 1943 р. їхня боєздатність по-

мітно підвищилась, і це відчули на собі ті ж партизани. До того ж ватажки радянських партизанів нерідко плутали загони Т. Боровця-Бульби з відділами УПА.

Через відсутність повних документальних даних про кількість боїв УПА на протинімецькому фронті в 1943 р. доводиться користуватися окремими уривками інформації. Так, згідно зі звітами Першої групи УПА під командуванням Дубового за травень—червень 1943 р. відбулося 18 бойових зіткнень з ворожими чинниками (німці, партизани, поляки), з яких 8 — проти німців. 21 травня 1943 р. відділ Яреми (Н. Семенюк) влаштував засідку біля села Клесів, на яку натрапив німецький каральний загін. Після недовгого, але напруженого бою гітлерівці втратили 26 вояків, 2 кулемети, 6 автоматів, 18 гвинтівок тощо⁷⁶. 24 червня 1943 р. цей же відділ у бою з німцями знищив 30 вояків. Мали місце й дрібні за результатами сутички.

На півдні Рівненщини та у Кременецькому районі Тернопільської області активно діяли відділи УПА групи Енея (П. Олійник). У звіті групи “Ч. 2 за час від 11 червня до 10 липня 1943 р.” значиться: “За звітний час відділ К[рука] (І. Климишин. — Авт.) провів цілий ряд успішних акцій, котрі ще більше деморалізували спокій ворога. Слід відмітити такі дії: 12.VI в с. Оришківці розбито шумський (з м. Шумськ. — Авт.) відділ німців, котрих заскочили під час пограбування ними села. З сторони німців 9 вбитих, кілька поранених, а решта втікла в паніці, гублячи по дорозі зброю. З сторони відділу один легко поранений... 29.VI відділ з 6 чоловік за допомогою місцевих боївків на дорозі Шкроботівка — Ямпіль розбив дві автомашини з німцями. Відділ Ч[ерника] (Д. Казван. — Авт.). Цілий час відділ проводить акції, що мають на меті очищення терену від ворожих УПА елементів і сексотів, а також нищення німців у терені, деморалізування їх і здобуття зброї. Дня 30-VI роззброєно 10 мадярів. Здобуто 10 крісів, 1 кулемет, 56 гранат, 4000 амуніції (штук патронів. — Авт.) й весь військовий виряд”⁷⁷.

Дії відділів УПА, які часто-густо збігалися з акціями радянських партизанів, викликали щоразу все більше занепокоєння окупаційної влади. 13 травня 1943 р. в інформаційному повідомленні поліції безпеки і СД з окупованих східних областей зазначалося, що в генеральному комісаріаті “Волинь—Поділля” та на північ від Житомира внаслідок діяльності націоналістів і партизанів “значні частини цих районів поступово перейшли під їхній контроль і їхнє керівництво”. При цьому зверталася увага на зростаючі труднощі заготівлі продовольства для рейху і вермахту. З цього приводу, зокрема, підкреслювалось, що в більшості районів ускладнені можливості стосовно отримання харчових продуктів, а в деяких взагалі “неможливо одержати ніякого продовольства для військ”⁷⁸.

Починаючи з весни 1943 р. загони УПА почали планомірно опановувати північно-західний регіон України. Вони просунулися з Сарненщини на Костопільщину, в райони Колки-Степань. В подальшому дії українських повстанців перекинулися на Горохівщину і Володимирщину, впритул до р. Західний Буг, а потім на північ, у Ковельщину. База УПА виникла і в Кременецьких лісах⁷⁹.

Внаслідок активної діяльності УПА у північно-західній частині рейхскомісаріату України постали “підпільні держави”, які, за німецькою

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

термінологією, разом з комуністичними “партизанськими краями і зонами” розглядалися “як заражені бандами райони”. Оцінюючи діяльність УПА влітку 1943 р., головний командир повстанської армії Р. Шухевич вважав, що в цей період УПА відбила наступ “на українське населення Волині та Полісся і обмежила панування німців на цих територіях тільки до більших міст, головних шляхів та залізничних ліній”⁸⁰.

За діями УПА пильно спостерігали не тільки німці, але й більшовики. Хоч радянська сторона на підставі повідомлень партизанів була змушена визнати, що взимку і навесні 1943 р. УПА різко виступила проти “німецьких грабунків і терору” українського населення, проте її представники вважали, що на антинімецькому фронті активність українських націоналістів ще незначна. За радянськими оцінками, в націоналістичних формуваннях станом на середину червня 1943 р. (а це були переважно загони УПА) нараховувалось 20 тис. бійців, озброєних легкими гарматами, мінометами, кулеметами, подекуди й танками. Відмічалась також інтенсивна діяльність бандерівських організацій в окремих містах і селах Житомирської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Одеської, Полтавської, Сумської та Харківської областей⁸¹.

Закиди у бік українських націоналістів пояснювались зацікавленістю більшовиків у тому, щоб УПА посилила збройну боротьбу проти німців у той спосіб, як це робили радянські партизани. Однак партизанська тактика, якої дотримувались більшовики і націоналісти, мала різне концептуальне походження, а звідси й різні завдання і мету.

Військово-політичне керівництво СРСР розглядало бойові дії партизанів у тилу німецьких військ як дієву допомогу Червоній армії, повністю підпорядковану подіям на фронті. Сам Й. Сталін називав партизанський рух “вирішальною умовою перемоги” над ворогом. Головною формою партизанської боротьби вважались диверсії на комунікаціях гітлерівців, нанесення ударів по воєнних об’єктах окупантів, які працювали на потреби фронту. При цьому партизанам нерідко ставилися такі завдання, які перевищували їхні можливості й призводили до зайвих втрат.

Тим часом характер партизанської боротьби, до якої перейшли повстанці під керівництвом ОУН і УПА, був дещо іншим. Це була скоріше форма збройної самооборони українського населення на окупованій території. Її мета — захист запілля визвольного руху, збирання й накопичення сил і ресурсів для підготовки всенародного повстання на випадок виснаження німців і більшовиків. Щодо активних дій проти обох ворожих чинників, особливо німців, то ці дії мали на меті не їх остаточне розбиття, а головним чином недопущення їхніх нападів на територію, контрольовану УПА.

Отже, не випадково поза увагою українських повстанців, як правило, залишалися залізниці, військові комендатури, штаби, місця зосередження і базування бойової техніки — вони і не ставили перед собою такої мети. Зачіпні дії проти гітлерівців загони УПА здійснювали лише з метою захоплення зброї і спорядження, заготівлі продовольства, а також у випадку відплатних акцій у разі наскоків німців на позиції визвольного руху. 24 квітня 1943 р. командир партизанського з’єднання І. Шитов доповідав УШПР: “диверсійною діяльністю націо-

налісти не займаються, в бій з німцями вступають тільки там, де німці знущаються з українського населення і коли німці нападають на них”⁸². Аналогічно оцінювались дії бандерівців у службовому донесенні начальника поліції безпеки і СД регіону “Росія-Південь” від 30 червня 1943 р. Повідомлялося, що з боку українських повстанців “напади на німецькі підрозділи були рідкістю, взагалі не було жодного випадку понівечення службовців німецької поліції та військовослужбовців вермахту...”⁸³

Хоч нацисти вже з ранньої весни 1943 р. розгорнули потужну пропагандистську кампанію, намагаючись дискредитувати бандерівський рух на Волині—Поліссі у зв’язку з першими антинімецькими діями українських повстанців, однак лише на початку літа вони вдалися до активних заходів проти УПА. Ці заходи здійснювались у рамках широкої контрпартизанської акції згідно з директивою ставки фюрера від 27 квітня 1943 р. про боротьбу з “бандитизмом”, який, за німецькими даними, мав місце і в Західній Україні.

7 червня 1943 р. командуючий СС і поліцією генерального комісаріату “Волинь—Поділля” бригаденфюрер СС Гінцлер видав наказ про придушення національних заворушень в районах Волинської і Рівненської областей: Любомль, Горохів, Володимир-Волинський, Дубно та ін. Мета операції полягала в тому, щоб зламати опір українських повстанців і встановити контроль на вказаній території в пропагандистському і господарському плані. Перед військами ставилося завдання активними і мобільними діями “зламати хребет” повстанцям. Наказ вимагав, щоб підрозділи СС на підставі інформації органів СД завдали насамперед нищівних ударів проти керівних центрів (команд і штабів) ОУН і УПА⁸⁴. Загальна координація контрпартизанських акцій в тилу вермахта на Східному фронті покладалася на знаного фахівця з цього питання обергрупенфюрера СС Е. фон ден Бах-Зелевського.

Однією з перших масштабних акцій нацистів проти УПА стали бойові дії на Горохівщині, в яких з боку німців брали участь танки і літаки. Потім боротьба перекинулася на Берестечківський район, Костопільщину і Колківщину, поширившись до кінця червня 1943 р. на всю Волинь. Особливої напруги бойові дії набули в липні—серпні, коли між гітлерівцями і повстанцями відбулося, відповідно, 35 і 24 бої. На останньому етапі цього “літнього наступу”, за даними українського руху опору, з німецької сторони брало участь до 10 тис. солдатів і офіцерів, підсилені авіацією, танками, бронепотягами, важкою артилерією⁸⁵.

Бойові операції нацисти поєднували з широкою пропагандистською кампанією. Від імені Е. фон ден Бах-Зелевського на Волині—Поліссі розповсюджувались листівки й відозви, де наголошувалося на зв’язках бандерівської ОУН з більшовиками. У листівці “Українці в лісах” (серпень 1943 р.) українських повстанців закликали повернутися до своїх осель. Їм обіцяли, що “дотеперішні вчинки” будуть прощені німецькою владою. З метою компрометації УПА окупанти практикували проведення вулицями населених пунктів озброєних вилами, косами і сокирами селян, глузливо виставляючи їх як вояків повстанської армії.

Прагнучи не вступати у відкриті бойові зіткнення з переважаючими силами гітлерівців, загони УПА практикували влаштування засідок на шляхах пересування окупантів. У. Самчук, котрий в цей час мешкав

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

у Рівному, згадував, що “головна магістраль Львів—Київ на відтинку Дубно—Рівне була оголошена “загроженою терором”, і німецькі військові машини могли проїжджати цей відтинок лише збірними колонами в супроводі окремих конвоїв”. За його ж даними, на відтинку Дубно—Крем’янець теж господарювали повстанці, котрі повністю опанували навколишні лісові масиви”⁸⁶.

Про характер зіткнень повстанських відділів з німцями дає уявлення щоденник подій на теренах військової округи УПА “Заграва” (Рівненська область): “20.08.43 р. В околицях Умані німота почала палити села, де наші частини втримають бій з німотою. — 23.08.43 р. Німота з Межирецького району їхала на с. Воронівку. Відділ УПА зробив засідку, де розбито німців і здобуто зброю. — 26.08.1943 р. Боївка з р-ну “Берег” зробила засідку на вузкоколіїці, наслідки: з нашої сторони один вбитий, два поранених; з німаків: один німак і поляк вбиті і трьох поранено”⁸⁷.

Влітку 1943 р. німецька адміністрація раптово для себе зіткнулася з фактами бойової діяльності бандерівських організацій в дистрикті “Галичина”. У зв’язку з рейдом в Карпати Сумського партизанського з’єднання під командуванням С. Ковпака і панічною поведінкою місцевих функціонерів німецької влади провід ОУН(Б) погодився на розгортання в Дрогобицькій і Станіславській областях перших відділів Української народної самооборони (УНС). Перед ними ставилися завдання не допустити поширення впливу радянських партизанів на українське населення.

Хоч на цьому етапі УНС не представляла жодної загрози німецьким інтересам і діяла лише проти ковпаківців, сама присутність у дистрикті “Галичина” збройних загонів націоналістів підштовхнула німців на протидію цим заходам ОУН. Перші сутички УНС з нацистами мали місце вже в середині серпня 1943 р. Так, отримавши від своїх інформаторів повідомлення, гітлерівці раптово атакували на постою в с. Межигірці (Станіславщина) відділ УНС чисельністю до 30 осіб. Після короткого бою близько 20 повстанців прорвалися з оточення. 18 серпня 1943 р. УНС здійснила напад на німецький табір “Служби праці” поблизу м. Сколе на Дрогобищині”⁸⁸. Від цього часу сутички між обома сторонами почастишали.

Однак у той час помітної активності УНС не виявляли, бо перебували фактично у стані формування. Провід ОУН(Б), не бажаючи провокувати німецьку адміністрацію на відплатні акції, не ставив перед своїми підрозділами бойових завдань. Громадський діяч із Станіславщини В. Яшан у своїх спогадах, торкаючись УНС, писав, що їхні дії “мають на меті самооборону, а не чіпають владу і її виконавців”⁸⁹.

У боротьбі з УПА на теренах Волині—Полісся влітку 1943 р. гітлерівці, не маючи можливості завдати вирішальної поразки повстанцям, піддавали жорстоким ударам авіації і артилерії населені пункти, які вважалися запіллям українського руху опору. У документі ОУН “Вістки з Луцької округи” за 2 серпня 1943 р. повідомлялося, наприклад, що впродовж 20—25 липня німці вчинили напади на села Лаврів, Радомисль, Суховоля, Вільче (Демидівський район), жертвою яких стало понад 300 осіб. При цьому зазначалося, що населення не сидить вдома, а ховається по гаях і кущах, але нацисти шукають їх і там”⁹⁰.

Всього ж, за даними Л. Шанковського, влітку 1943 р. в боях між німцями і УПА перші втратили понад 3 тис. вбитими і пораненими. З боку повстанців загинуло і поранено 1237 старшин і козаків. Від дій окупантів постраждало більш як 5 тис. осіб цивільного населення⁹¹. В цілому ж, з точки зору Головної команди повстанської армії, влітку 1943 р. “у боротьбі з УПА на терені Волині німці програли під кожним оглядом”⁹².

Ставлячи перед собою завдання перенесення бойової діяльності УПА за межі Волині—Полісся й поширення її на інші терени України, Головна команда повстанської армії вже у травні 1943 р. організувала перший рейд своїх відділів у Чоповицькі і Малинські ліси Житомирщини, який очолив командир Верещака (Ф. Воробець). Мета цієї акції полягала в тому, щоб “розпізнати терен, вести розвідку про червоних партизанів, розвідку по селах, пізнавати людей, єднати симпатиків, нищити сепаратори в молочарнях, шкодити німецькій адміністрації”. Слідом за першим рушили на схід ще два відділи УПА, котрі вийшли на територію Андрушівського і Коростенського районів Житомирщини та у Фастівський район Київської області⁹³.

За повідомленням інформаційного вісника політвідділу УПА “На фронтах УПА” за серпень 1943 р. під час одного із згаданих рейдів повстанські відділи провели 15 боїв з німцями і партизанами. Зокрема, в бою біля Устимівки (Житомирщина) загинуло близько 130 гітлерівців. Зазначалось також, що “сильні повстанські загони діють у чорнобильських, чернігівських і київських наддніпрянських лісах”⁹⁴.

Наміри УПА розповсюдити свій вплив на східний регіон України вже невдовзі стали відомі й радянським партизанам. Зокрема, вже 16 липня 1943 р. УШПР надіслав командирам партизанських з’єднань на Волині—Поліссі повідомлення, що з Волинської області через райони Березне і Корець у напрямку Житомирської області рухаються невеликі групи націоналістів з метою опанування цього терену. І така інформація надходила постійно. А 15 серпня 1943 р. уповноважений ЦК КП(б)У з керівництва партизанським рухом на Київщині І. Чепурний доповів УШПР, що в лісових районах області з’явилося близько трьох сотень добре озброєних бандерівців, котрі зав’язують бойові сутички з партизанами⁹⁵.

Якщо ж спробувати оцінити акції УПА на сході України під кутом протинімецької боротьби, то треба визнати, що вона не була пріоритетною. Сутички з німцями були скоріше винятком, ніж правилом в діях відділів УПА на території Житомирської, Київської, Кам’янець-Подільської і Вінницької областей в 1943—1944 р. До того ж закріпитися на вказаних теренах українським повстанцям так і не вдалося. Але головне, на погляд проводу ОУН(Б), полягало в тому, що згадані заходи справили “величезний вплив на зріст політичної державницької думки українців Сходу”⁹⁶. Але й це твердження, з огляду на подальший перебіг подій, виглядає сильно перебільшеним.

Не зумівши впродовж червня—серпня 1943 р. зламати опір УПА і змусити українських націоналістів припинити активну діяльність на окупованій території України, гітлерівці восени 1943 р. здійснили фактично останню спробу розбити протинімецький фронт ОУН і УПА. До таких кроків німців підштовхнули події на Сході, де війська Червоної

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

армії готувалися подолати оборону вермахта на Дніпрі і рушити на захід.

Підготовчі заходи нацистів не залишилися непоміченими українськими націоналістами. Вже 30 серпня 1943 р. Головна команда УПА зобов'язала окружних, надрайонних, районних і сільських командантів запілля, організаційно-мобілізаційних референтів військових округ на Волині—Поліссі перетворити кожний терен, кожне село у військовий табір, а все населення — у вояків, здатних до оборони і наступу⁹⁷. А у наказі Головної команди ч. 11 від 4 вересня 1943 р. до командирів і командантів груп (військових округ) і запілля, всіх сільських самооборонних відділів так були сформульовані найближчі завдання українських повстанців: “Боївками, самообороною, розвідкою заблокувати ворога у його опірних пунктах. Вдержати його вихід на пограбування”. При цьому зазначалося, що згадане завдання “відноситься як до німців, так і до більшовиків”⁹⁸.

Останній наступ німців на позиції ОУН і УПА призвів до низки жорстоких боїв, в яких карателі широко застосовували важку зброю і авіацію. Загальне керівництво бойовими діями з німецької сторони здійснював командир СС і поліції регіону “Росія-Південь” обергрупенфюрер СС Г. Прюцман. “Бомбардування і обстрілювання українських сіл з літаків, — пише відомий історик Л. Шанковський, — охопило тим разом цілу Волинь. Бронепотяги брали участь в обстрілюванні сіл і лісів, положених коло залізничних ліній. Бомбардування було звичайно підготовкою до широких мілітарних акцій”⁹⁹.

Тим часом часопис політвідділу УПА за жовтень 1943 р. досить оптимістично оцінював перебіг боїв на Волині—Поліссі, підкреслюючи, що згадані терени “сьогодні цілком охоплені акціями повстанців”. Зокрема, повідомлялося, що на Володимирщині і Горохівщині “німці зазнали в боях з УПА величезних втрат”. Так, в с. Кремешів “повстанці знищили 23 німців і 2 авто, у Пілганові 12 німців і 2 авто та здобули 5 кулеметів, багато гранат та іншої зброї. У цих же околицях розбито 22 німців, захоплено два авта... На Ковельщині біля Туличева УПА знищила велику групу німців та польської поліції... На Крем'янецьчині біля Вишгородка повстанці знищили 70 німців...”¹⁰⁰

У листопаді 1943 р. “пацифікація” теренів Волині—Полісся посилилась. 14 листопада того ж року у донесенні керівника рівненських партизанів В. Бегми до УШПР повідомлялося: “Останнім часом німці активно ведуть боротьбу з націоналістами. В останніх числах жовтня вщент розбили загони УПА в Степані та інших селах. Під Луцьком і в районі Колки Рівненської області також розбили загони УПА”¹⁰¹. Досить тривожно оцінювалась ситуація на Волині—Поліссі в ч. 7 наказу від 16 листопада 1943 р. команданта військової округи УПА “Турів” Корнія Березенка. “В останніх часах, — говорить в цьому документі, — німці посилили сильно кампанію винищування відділів УПА. В акціях беруть участь літаки і танки. Хвиля німецького нищення і терору охопила всі простори між Горинню і Стиром. На Цуманщині, Колківщині та інших сусідніх районах повно німецького війська. Все граблять і палять. Не лишають нікого і нічого. По селах дуже шукають за криївками. Населення під сильним німецьким терором вказує місце криївок. Акцію ведуть широко і на довгу скалю”¹⁰².

Більш сприятливо для українських повстанців розвивались події у південній частині Волині—Полісся. На початку листопада 1943 р. об'єктами дій відділів Південної військової округи УПА “Еней” стали Мізоч і Аннополь. Було організовано низку диверсій на відтинку залізниці Оженин—Острог. 24 листопада того ж року, отримавши повідомлення, що німці палять с. Ярославичі (Млинівський район), сотні Докса і Птаха кинулися на допомогу населенню і розгромили ворожу колону в складі 25 автомашин з піхотою. Німці втратили 25 чоловік вбитими і відступили, залишивши частину зброї і награбоване майно. Підсумовуючи бойову діяльність відділів військової округи, начальник її штабу Черник (Д. Казван) писав: “Більшість боїв була наступального характеру. Частини наші мали ініціативу в своїх руках, майже у всіх випадках бої попереджувало сильною розвідкою...”¹⁰³

У жовтні—листопаді 1943 р. німці завдали удару й по відділах УНС в Галичині. За словами одного з командирів УНС—УПА І. Бутковського (Гуцул), мета гітлерівців полягала в тому, щоб на порозі зими “зламати до решти спротив українського народу”. Бої відбувалися в районі Чорного лісу (Станіславщина), на Самбірщині і Долинщині. Однак всі зусилля принесли “ворогові у висліді одну велику невдачу”¹⁰⁴.

В ході впертого збройного протистояння восени 1943 р. відділи і групи УПА провели 47 боїв з гітлерівцями, понад 125 сутічок мали з противником самооборонні кущові відділи. В них повстанці втратили вбитими і пораненими 414 чоловік. Німці недорахувалися 1500 солдатів¹⁰⁵. Головний підсумок літніх й осінніх боїв 1943 р. полягав у тому, що окупантам не вдалося шляхом застосування сили подолати УПА. Не дивлячись на втрати, повстанська армія зростає чисельно. У звіті відділу абвера “Схід” від 11 листопада 1943 р. чисельність УПА оцінювалась в 20 тис. вояків, а разом з іншими українськими формаціями (Т. Боровець-Бульба, мельниківська ОУН) сили українського руху опору нараховували до 35—40 тис. чоловік. З свого боку, радянські партизани обчислювали сили УПА на Волині—Поліссі в 12—17 тис. осіб¹⁰⁶.

Хоч німці і не змогли добитися повного знищення УПА, але вони все-таки зуміли певним чином знизити активність повстанців на протинімецькому фронті, відтіснити їхні загони у гірські та лісові райони, змусити частково відмовитися від спроб перешкоджати окупантам збирати продовольчі “контингенти”. Так, 31 листопада 1943 р. провідник Тернопільської округи ОУН(Б) Збуй повідомив підпорядкованим йому підпільним структурам, що “німці зачинають ліквідацію українського організованого руху”. 11 грудня того ж року Збуй заборонив повітовим і надрайонним провідникам “робити будь-які скоки головно на лігеншафти” (державні господарства. — Авт.). Цю свою вимогу окружний провідник обґрунтував тим, що “якщо хочемо вдержатися через зиму, щоб німці не вдарили на нас, мусимо назовні притихнути”. Водночас він попередив своїх підлеглих, що коли “хто виконав який-небудь скок без відому повітового провідника, покарати карою смерті”¹⁰⁷.

Однак згаданий вище діяч ОУН, на нашу думку, дещо драматизував становище. У цей час і німці, і УПА опинилися у патовій ситуації, тому що не бачили сенсу продовжувати збройне протистояння. З ог-

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

ляду на захоплення військами Червоної армії стратегічних плацдармів на Правобережній Україні німецька сторона змусила відмовитись від нереалістичного плану повної ліквідації УПА, а бандерівське керівництво усвідомило згубність широких протинімецьких акцій, які об'єктивно послаблювали відпорність визвольного руху на випадок повернення радянської влади в західні області України.

Серед перших кроків, спрямованих на з'ясування позиції обох сторін, був "Відвертий лист українських націоналістів німецькому націоналісту" від 1 жовтня 1943 р., адресований від імені крайового проводу ОУН на ЗУЗ губернатору Галичини О. Вехтеру. У листі зазначалося, що сьогочасне вороже наставлення українського населення до німецької влади обумовлене ігноруванням нею ідеї самостійної України, автори листа закликали Німеччину піти по шляху творення на окупованих територіях "самостійних національних держав". Вони відкидали звинувачення у тому, що буцімто націоналісти "проти німців і бунтують народ", а дії УПА на Волині—Поліссі пояснювали "політикою Розенберга—Коха" і необхідністю боронитися "перед тією політикою і її наслідками".

Провід ОУН на ЗУЗ застерігав німецьку владу в особі О. Вехтера від продовження боротьби з українством і попереджав, що націоналісти за таких умов будуть змушені "перейти на бік більшовиків і з ними йти на Берлін". Однак ще є час для порозуміння, для того, щоб "українців втягнути до боротьби проти більшовиків" і користь німцям "від взаємодії з українцями в боротьбі проти більшовиків буде велика"¹⁰⁸.

Зрозуміло, що відповіді від німців не було одержано, бо німецька влада вважала, що першими повинні йти на поступки українські самостійницькі сили. З цього приводу рейхскомісар України Е. Кох у своїй доповіді від 13 листопада 1943 р. відмітив, що "маси українців ведуть себе як діти, котрі не усвідомлюють загрози і нічого самостійно не роблять, щоб цю загрозу зустріти, а ховають голови в пісок". Торкаючись дій УПА, Е. Кох підкреслив, що "українські національні банди ведуть себе не дуже активно. Здається, вони не знають у цей момент, що мають робити, оскільки подальшого просування росіян в західні українські області вони ні в якому випадку не хочуть допустити"¹⁰⁹.

Щоб підштовхнути керівництво ОУН і УПА до порозуміння, німецька адміністрація впродовж листопада—грудня 1943 р. інспірувала публікацію на сторінках україномовної преси як в Галичині, так і в рейхскомісаріаті Україна низки статей, які критикували антинімецьку діяльність українських повстанців, котрі раптово "стали ворогами сучасної політичної дійсності і пішли в ліс", стали на шлях здійснення актів саботажу, зривання потягів, вбивств німецьких урядовців. Цим "людям з лісу" протиставлялися "мудріші люди" з Латвії, Естонії, Галичини, котрі "не організували ніяких національних банд і не стріляли у німців", а навпаки, "радше виганяли більшовицьких бандитів з лісів й всюди допомагали німцям в боротьбі з більшовиками"¹¹⁰.

Наприкінці 1943 р. зробили заяви й повноважні представники німецької влади в Україні, закликаючи непоступливих українських націоналістів схаменутися, усвідомити той факт, що позбувшись німців, вони не дадуть собі ради з більшовиками. Вже згадуваний губернатор

Галичини О. Вехтер у зверненні до населення від 15 грудня 1943 р. наголосив, що “нечисленні, зведені на манівці елементи намагаються перешкодити” роботі краю щодо допомоги німецькому воякові на фронті. На його думку, той, хто поза фронтом ширить неспокій і нападає ззаду на вояка на фронті, “стає союзником большевизму”, “стає зрадником свого народу”.

Не менш категоричним у засудженні тих українців, котрі протиставляють себе німецькій владі, був й рейхскомісар України Е. Кох. У своєму новорічному заклику (1944 р.) він відстоював правильність німецької політики і зазначив, що українські лідери, які спробували вчинити тиск на німців, “залишаються незрілими в політичному відношенні”. Кох в черговий раз засудив тих українських націоналістів, котрі замість того, щоб нищити “більшовицькі банди” самі “пішли до лісу турбувати німців”. Там, у лісі, за його словами, націоналісти для німців “не становили вирішальної загрози, але для більшовиків вони стали недобровільними помічниками”¹¹¹.

Провід ОУН(Б) розумів, що наступ Червоної армії у західному напрямку витворює нову політичну ситуацію і що в стратегії “двофронтної” боротьби пріоритетного значення набувають питання організації збройного спротиву “другій окупації” західноукраїнських теренів більшовиками. За цих обставин допомога від німців не була б зайвою. Але з огляду на перебіг подій, коли Третій рейх тріщав під ударами збройних сил Об’єднаних Націй, діячі ОУН і УПА не бажали себе відверто зв’язувати з нацистським режимом. Проте існуюча реальність об’єктивно штовхала обидві сторони до “співпраці”, нехай неофіційної, мовчазної, але спрямованої проти Москви.

Таким чином, наприкінці 1943 р. наступила вирішальна фаза щодо поступового згортання протинімецького фронту УПА. При цьому не йшла мова про цілковите припинення збройної боротьби з німцями, бо останні в цей час виявляли непоступливість в українському питанні. Справа полягала в тому, щоб максимально обмежити можливі наступальні дії проти нацистів, чітко дотримуватись курсу “на самооборону народу”, накопичувати і заощаджувати сили визвольного руху.

Головна команда УПА на Волині—Поліссі у ч. 22 наказу від 26 листопада 1943 р. звернула увагу командирів груп, комендантів заплілля, політкерівників на те, що у зв’язку з наступом Червоної армії насувається “переходова доба” у визвольній боротьбі за Українську самостійну соборну державу. Наказ вимагав “не допустити до духового захитання, бо це загрожує нашій визвольній справі”, підкреслював, що “відпливу революційних настроїв як у лавах УПА, так і в народі не сміє бути”. Командир УПА Клим Савур ставив завдання мобілізувати з числа членів і симпатиків ОУН найкраще політично підготовлених людей і направити їх для зміцнення відділів УПА, боївок СБ, господарки, Українського Червоного Хреста, а також домогтися конспірації, щоб “закрити для ворога усі ходи до нас”¹¹².

Хоч у цей період “порозуміння” між німецькою адміністрацією в Україні і керівництвом ОУН і УПА не було досягнуто, але на рівні місцевих функціонерів ділові контакти почали зав’язуватися. При цьому ініціативу виявляла німецька сторона. Це занепокоїло націоналістів і 25 листопада 1943 р. було розповсюджено “Повідомлення у справі

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

провокації німців щодо переговорів з місцевими чинниками ОУН чи УПА". В ньому зазначалося, що "німецька влада старається з метою компрометації, провокації і розвідки наших сил шукати і переговорювати з місцевими чинниками" і що цю роботу "вони маскують потребою боротьби з більшовиками і видумкою про можливість налагодження відносин між українцями і німцями".

З огляду на зазначене командирам загонів УПА і тереновим провідникам ОУН заборонялося вступати у переговори з німцями, бо "мости на дорозі до переговорів з німцями попалені". На всі пропозиції нацистів пропонувалося завертати їх до переговорів "з провідником С. Бандерою, який ув'язнений в Берліні". У випадку звернення німців місцеві командири і провідники повстанців мали негайно повідомляти про це вищих зверхників¹¹³.

Але треба визнати, що переговорний процес між німецькою і українською сторонами продовжувався. І це, на нашу думку, було закономірне і об'єктивно неминуче явище. Необхідність цього усвідомлювали всі. У звіті політичної референтури запілля військової округи УПА "Заграва" на Волині—Поліссі за жовтень 1943 р. підкреслювалося, що люди "по деяких місцевостях під час зустрічі з нашими відділами говорять, що мусимо мати зв'язок з німцями, бо, не маючи своїх фабрик, де ж могли набрати зброї. І чому це, коли ми стоїмо по селах, німці не бомблять"¹¹⁴.

Разом з тим треба відмітити, що вже восени 1943 р. не тільки УПА, але й інші чинники українського руху опору (Т. Боровець-Бульба, мельниківська ОУН) були глибоко переконані у недоцільності продовження збройного протистояння з німцями. 4 вересня 1943 р. керівник партизанів Рівненщини В. Бегма доповідав центру, що "Тарас Боровець остаточно припинив боротьбу з німцями і розпочав активні дії проти партизанів". А в середині листопада того ж року сам отаман склав "меморандум до німецького військового командування", де пропонував укласти "договір про спільну боротьбу проти більшовизму". Зокрема, йшлося про те, щоб частину бульбівського партизанського війська залишити для дій в радянському тилу, а іншу реорганізувати у "регулярні бойові частини" при німецьких збройних силах. Але нацисти поставились критично до пропозицій і можливостей Т. Боровця-Бульби і невдовзі затримали його¹¹⁵.

Наприкінці 1943 р. керівництво ОУН і УПА визначилось з характером збройної боротьби на найближчий період. 24 грудня ц.р. Головна команда і Головний військовий штаб УПА затвердили "Тактичну інструкцію", де чітко регламентувалися дії повстанської армії проти німців, "большевицької партизанки", у "прифронтовій полосі" та за "підсовітської дійсності". На протинімецькому фронті "найвищим завданням хвилини" вважалося активне збереження якнайбільше "фізичних, духових і матеріальних сил і засобів нації для вирішального моменту боротьби". Відділи УПА мали проводити тільки самооборонні дії, "не вдаватися у зачіпні бої з ворогом".

Водночас у вказаному документі перераховувались випадки, коли відділи УПА могли вдатися до збройних сутичок з німецькими військами. Це стосувалося оборони цивільного населення від "паціфікаційних" акцій окупантів, проведення відплатних нападів, щоб "відстраши-

ти ворога перед дальшими його злочинами”, а також “справи здобуття амуніції” (зброї, набоїв, іншого спорядження). При цьому підкреслювалось, що “кожний день, перебутий в зимі без втрат із нашої сторони, то є наш зиск”¹¹⁶.

Взятий керівництвом ОУН і УПА курс на фактичне уникнення боїв з німцями дозволив місцевим командирам повстанської армії і провідникам низових структур ОУН налагодити зв'язки з представниками німецької окупаційної адміністрації і командирами частин вермахту з питань, які викликали зацікавленість обох сторін. При цьому йшлося не про досягнення якоїсь всеохоплюючої угоди політичного характеру, а про домовленості тактичного чи технічного характеру.

Зазначена вище констатація підтверджується, зокрема, звітом над району “Затока” військової округи “Заграва” УПА-Північ за січень—лютий 1944 р. “Відступаючі німецькі фронтові частини, — говорить в звіті, — котрі в деяких районах, як “Іскра”, “Камінь”, “Лісний”, трималися ще до кінця місяця січня, до козаків УПА відносились позитивно. Це пояснюється тим, що окремі командири УПА (ком. Острій) вели з німцями переговори. Внаслідок цього було те, що німці в деякій мірі перестали грабувати мирне населення і не чіпали повстанців УПА”¹¹⁷.

Про зв'язки між вермахтом і українськими повстанцями йдеться у “Надзвичайному звіті про дії УПА і контакти з німцями на Львівщині” (14 березня 1944 р.). В ньому говорить, що до с. Черниця (Бродський район) прийшов курінь УПА, командир якого вступив у переговори з німцями в Підкамені. Була досягнута угода, що УПА займає місто, а німецька частина виїздить на фронт проти більшовиків. Німці передали куреню УПА 2 міномети, 6 кулеметів “Максим” і 20 стрічок набоїв, 2 легкі кулемети і 12 дисків, 200 гвинтівок, 32 тис. патронів тощо. В цьому документі також повідомлялось, що “німці у двох повітах (Золочів і Броди) заборонили українській поліції та всім своїм частинам зачіпати наші відділи та стріляти в них, якщо вони приходитимуть”, а також наголошувалось, що “німці у всіх місцевостях домагаються зв'язків з командирами УПА та ОУН”¹¹⁸.

Користуючись скрутним становищем гітлерівців, УПА прагнула одержати від них певні гарантії зброю і набої. Прикладом цього може бути лист командира групи УПА Охріма (ймовірно, це був Д. Клячківський, командир УПА-Північ) від 2 квітня 1944 р. на адресу командуючого німецькими військами в Галичині. В ньому констатувалося, що німецька сторона зацікавлена мати “вірні і конкретні відомості про стан і сили більшовицьких військ, котрі оперують на цій ділянці”, а саме така інформація є в розпорядженні УПА. У зв'язку з цим Охрім висловлював готовність до співпраці на взаємовигідних умовах, але обумовлював це низкою вимог до німецької влади: а) німецьке військо командування мало домогтися від свого уряду звільнення з тюрми провідника ОУН С. Бандери та інших українських політичних в'язнів; б) німецькі збройні сили, поліція і окупаційна адміністрація не повинні допускати репресій щодо українського населення та його майна, не мають права втручатися в справи мобілізації контингентів до УПА та заважати українським повстанцям вести боротьбу проти тих елементів, котрі “співробітничать або прагнуть співробітничати з більшовиками”.

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

Окрім також ставив вимогу негайної передачі з німецьких складів для потреб УПА: 10 тис. кулеметних стрічок і 150 тис. патронів до них, 200 кулеметів “Кольт” і по 4 диски патронів до кожного, 20 польових гармат, 30 гранатометів, 10 зенітних гармат, 500 радянських або німецьких автоматів, 10 тис. гранат тощо. Коли це буде зроблено, підкреслювалось у згаданому листі, тоді УПА “буде в змозі боротися проти більшовиків”¹¹⁹. Однак на той час німці не вважали за необхідне виконувати такі вимоги і не збиралися в таких розмірах озброювати УПА.

Характерним для українсько-німецьких переговорів цього періоду може бути листування на початку травня 1944 р. між командиром групи УПА під псевдонімом Вихор Омелян і командиром німецької військової частини в с. Божиків (Тернопільська область). Підставою для зав'язування контактів стало вбивство німцями в с. Тростянець Березанського району одного з бійців УПА. В листі до німецького командира повстанський ватажок Вихор Омелян писав: “Нашою метою є Українська самостійна соборна держава і за неї ми проводимо нашу боротьбу... Боремося проти кожного ворога, що поборює наші змагання і спиняє нашу боротьбу за Українську державу. Зараз проводимо боротьбу з найбільшим нашим ворогом — большевицькою Москвою і не бажаємо собі воєнних дій з вермахтом...” Далі в документі зауважувалося, що коли німці прагнуть ліквідувати відділи УПА або ж нищитимуть українські села, то повстанці будуть “вести оборону, що очевидно є недоцільним ні для однієї, ні для другої сторін”.

Закликаючи німецьку сторону розширити переговори з проводом ОУН і особисто з С. Бандерою, котрий перебуває в ув'язненні в Німеччині, Вихор Омелян ще раз підкреслив, що не бажає “собі воєнних дій з німецькими військами”, бо всі свої сили мобілізує для боротьби з Москвою. При цьому він також повідомив, що повстанці “вже зліквідували десятки большевицьких парашутистів і партизанів, не ліквідуваючи ні одного німецького вояка”, хоча можливості для цього були¹²⁰.

Як уже вказувалося, таку ініціативу більше виявляли саме німці, хоч назовні намагалися це не показувати. В інформаційних документах ОУН і УПА неодноразово зазначалося, що “розпорошені німці шукали зв'язків з УПА”. А в радіограмі червоних партизанів від 9 лютого 1944 р. до УШПР повідомлялося: “німці закликають націоналістів у листівках до спілки і об'єднання проти радянської влади, обіцяючи постачання зброєю”.

29 січня 1944 р. командир 13-го армійського корпусу видав наказ “Про ставлення до сил націоналістичної Української повстанської армії”. В ньому констатовалося, що “дії УПА проти німців прийняли менші розміри і що німецькі солдати, які потрапили до УПА, в більшості випадків після того, як в них відібрали зброю і обмундирування і замінили його на цивільний одяг, відсилалися до своєї частини”.

На підставі цього, а також враховуючи, що в “останні дні націоналістичні українські банди шукали контактів з німецькими військами”, генерал піхоти Гауфф дав своїм підлеглим такі вказівки. По-перше, вести переговори з УПА для того, щоб домогтися припинення її боротьби проти вермахту; по-друге, спрямовувати дії УПА проти Червоної

армії, радянських і польських партизанів. У випадку досягнення порозуміння німецьким військам дозволялося передавати загонам повстанців боєприпаси лише у невеликій кількості, щоб запобігти можливості їх накопичення у більших розмірах ¹²¹.

Такий підхід схвалило й командування 4-ї танкової армії, до складу якої входив 13-й армійський корпус. У своїх вказівках від 4 лютого 1944 р. начальник штабу армії зазначив: якщо окремі з'єднання українського руху без будь-яких вимог зголосяться битися на боці німецького вермахта проти “регулярних російських частин, радянських і польських банд”, то з цього необхідно скористатись, особливо маючи на увазі необхідність отримання розвідувальної інформації. Якщо ж з'ясується, що українські повстанці нападають на німецькі війська, тилові частини, окупаційну адміністрацію і польське населення, то з ними треба рішуче боротися. Поряд з цим містилося застереження про заборону підписувати будь-які угоди ¹²².

У ставленні до українських націоналістів, доцільності використання їхніх збройних сил проти наступаючих більшовиків між вермахтом та поліцією безпеки і СД Німеччини були певні розбіжності. Якщо військове командування, не торкаючись політичних аспектів, виявляло зацікавлення у залученні підрозділів УПА до активної протидії радянським військам і партизанам, то представники ЗІПО і СД турбувалися більше про те, щоб не підірвати такими кроками “престиж” Третього рейху.

Однак несприятливий перебіг подій на фронті штовхав нацистські спецслужби до пошуку контактів з ОУН і УПА. Так, 12 березня 1944 р. начальник поліції безпеки і СД України бригаденфюрер СС Бреннер інформував підвідомчі йому установи з приводу досягнення угоди з УПА в районах Верба і Деражне (Рівненська область). Згідно з нею українські повстанці зобов'язувалися не нападати на німецькі військові частини і передавати німецькій стороні розвідувальну інформацію, а також захоплених в полон червоноармійців і партизан. Зі свого боку, німці погодилися з необхідністю “припинення різного роду самовільних реквізицій” ¹²³.

Впродовж березня—липня 1944 р. у Тернополі і Львові відбулася низка зустрічей уповноважених поліції безпеки і СД дистрикту “Галичина” з чільним діячем ОУН(Б) І. Гриньохом, котрий діяв під псевдонімом Герасимовський. На початку переговорів І. Гриньох звернув увагу німців на необхідність вести їх “за всіма правилами конспірації”, щоб “не дати приводу більшовицькому режиму виставити українців, що залишаються за лінією фронту, як німецьких агентів і відреагувати на це відповідними акціями щодо їх знищення” ¹²⁴.

Під час переговорів, як свідчать німецькі джерела, українська сторона висунула дві основні вимоги: 1) німецька влада не повинна заарештовувати українців за нелегальну політичну діяльність, якщо вона не носитиме форм терору, саботажу і буде спрямована виключно проти більшовиків; 2) німецька влада зобов'язується звільнити всіх політичних українських в'язнів з тим, щоб фізично зберегти їх для вирішальної боротьби проти більшовизму. Поряд із згаданим ставилося питання про широке постачання УПА зброєю і спорядженням для посилення її боєздатності перед наступаючою Червоною армією.

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

Вже під час першої зустрічі 5 березня 1944 р. з німцями представник ОУН сказав: бандерівська група “ніколи не розглядала своїми противниками ні німців, ні поляків. Нелегальна боротьба стосується тільки більшовизму на сході, а стосовно поляків — тільки в тому випадку, коли вони прагнуть тероризувати українські меншини”.

За словами І. Гриньоха, переданими німецьким протоколом, “про ворожість до німців не може бути ніякої мови, що підтверджує історія. Український народ і бандерівські групи ясно показали, що вони можуть досягти своєї самостійності тільки при допомозі найбільшої нації Європи. Усвідомлюючи це, український народ став вже на боці німців у Першій світовій війні, пізніше шукав і знайшов собі підтримку в Німеччині, вчився для німецької мети і, нарешті, як в польсько-німецькій, так і в німецько-російській війні зробив свій внесок для Німеччини”.

Представник ОУН роз’яснив німецькій стороні, що її небажання визнати самостійність України змусило бандерівське керівництво, пов’язане своєю ідеєю, перейти на нелегальне становище. “Проте, — підкреслив І. Гриньох, — все ж у нелегальній роботі строго передбачено: не діяти проти Німеччини, але готуватися до вирішальної боротьби проти росіян”. Він також зауважив, що окупаційна адміністрація не повинна ставитися з підозрою до зростання чисельності формувань УПА, “так як бойові загони мають виключно лише одне завдання — боротися проти більшовизму як єдиного ворога українців”. На останок Герасимовський вказав на необхідність його зустрічі з С. Бандерою, щоб з’ясувати його ставлення до німецько-українських контактів. Він також запропонував німцям створити на теренах Галичини таємні сховища запасів зброї і спорядження, які б стали в нагоді УПА для боротьби з наступаючою Червоною армією¹²⁵.

Після переговорів з Герасимовським шеф поліції безпеки і СД Галичини проінформував про їхні наслідки своїх зверхників у Берліні та Кракові. Він висловився за те, щоб відповідні німецькі інстанції організували закидання літаками в радянський тил партій озброєння для формувань УПА, а також заклали запаси зброї і боеприпасів для українських повстанців, бо це, на його думку, “в інтересах порушення радянського постачання та диверсій проти більшовицької адміністрації”¹²⁶.

У контексті згаданих перетрактацій обговорювалося питання про співпрацю на нараді у Львові 19 квітня 1944 р. за участі керівників абверкоманд 101, 102 і 305 групи армій “Південь”. Учасники наради позитивно оцінили той факт, що вони отримують від українських повстанців цінну розвідувальну інформацію, і що в районах України, звільнених Червоною армією, загони УПА залишаються єдиним противником радянської влади. З огляду на це було домовлено, що в інтересах німецької сторони сприяти підвищенню боєздатності повстанських сил, постачати їх в необхідній кількості військовим спорядженням¹²⁷.

Хоч контакти між німцями і ОУН—УПА мали конспіративний характер, вони не були великою таємницею як для радянської сторони, так і для місцевого населення. І ця обставина певним чином хвилювала бандерівське керівництво. Тому впродовж березня—квітня 1944 р. від імені крайового проводу ОУН на ЗУЗ і Головної команди УПА були зроблені відповідні роз’яснення, які засуджували сепаратні перегово-

ри між представниками обох сторін. Так, в наказі Головної команди УПА від 19 квітня ц. р. зазначені дії характеризувалися “безвідповідальними й шкідливими”, бо вони “вдаряють в основу революційно-визвольної політики українського народу”. Командування повстанської армії засуджувало будь-які зв’язки з нацистами і застерігало, що винні в цьому будуть покарані “виміром кари революційних законів”¹²⁸. Однак це була лише спроба маскування того, що мало місце фактично. Розстріл двох або декількох командирів повстанців не міг вплинути на характер стосунків між УПА і вермахтом.

Не дивлячись на те, що перебіг подій на фронті вимагав від нацистів посилення допомоги українському самостійницькому руху, у німців, мабуть, не було твердої впевненості в тому, що УПА, скориставшись з цієї допомоги, буде діяти виключно в інтересах Третього рейху. Про це, зокрема, йшлося в донесенні начальника поліції безпеки і СД дистрикту “Галичина” від 22 квітня 1944 р. до Головного управління імперської безпеки у Берліні і Управління поліції безпеки і СД у Кракові. У ньому, на підставі аналізу матеріалів згаданої вище наради служб абверу у Львові, давалася оцінка характеру контактів німців з УПА. Насамперед зазначалося, що найбільш зацікавленим у співпраці з українськими повстанцями є вермахт. Для його фронткових командирів важливо лише те, що загони УПА “ведуть боротьбу проти Червоної армії”, і цей факт підтверджують перехоплені “таємні накази НКВС і донесення агентів”.

Разом з тим, на погляд поліції безпеки і СД, УПА виступає у Галичині як “потужна дестабілізуюча сила”, особливо у зв’язку з антипольським терором. Є ознаки і того, що УПА намагається заохотити українську молодь “лісовою ідеєю” і залучити її до своїх лав. Поряд з цим у південній частині дистрикту мають місце непоодинокі випадки нападів окремих груп повстанців на підрозділи вермахта.

Враховуючи зазначене, шеф поліції безпеки і СД Галичини оберштурмбанфюрер СС Вітіска приходив до висновку, що теоретично було б “необхідно заборонити німецьким інстанціям будь-яке співробітництво з УПА”. Але такий радикальний крок, вважає він, практично неможливий, тому що у німців відсутні достатні “поліцейські і військові сили” для “безпосереднього і негайного знищення банд УПА”.

За таких обставин, на думку Вітіски, слід дотримуватися такої тактики. По-перше, з практичних міркувань не варто відмовлятися від переговорів з УПА, а, навпаки, використовувати їх для попередження “актів саботажу і диверсій на німецьких комунікаціях з боку УПА”, а також для одержання від неї розвідувальної інформації. По-друге, необхідно всіляко заохочувати УПА до боротьби з більшовиками, однак не давати повстанцям серйозних обіцянок, особливо щодо постачання зброєю і набоями”¹²⁹.

З огляду на характер, хід і наслідки переговорів ОУН і УПА з німецькою стороною треба зазначити, що було б неправильно стверджувати про повне припинення бойових між українськими повстанцями і нацистами взимку і навесні 1944 р. Загони УПА і надалі стояли в обороні українського населення від будь-яких репресивних акцій з боку німецької адміністрації і час від часу завдавали ударів по каральних підрозділах гітлерівців. Так, 9 січня 1944 р. група під проводом Саб-

4. Протинімецький фронт ОУН і УПА

люка (О. Качан, УПА-Південь), що діяла неподалік від с. Лисогірка (Городокський район Кам'янець-Подільської області) зробила засідку на каральну експедицію німців, яка мала на меті спалити вказаний населений пункт. Рушнично-кулеметним вогнем повстанці зупинили 7 вантажних автомашин, на яких знаходилося до 150 солдатів. В результаті бою гітлерівці втратили до 20 чоловік вбитими, залишили воякам УПА 4 автомашини, 2 міномети, 3 кулемети, 25 тис. патронів тощо¹³⁰.

20 січня 1944 р. сотні Довбуша і Сокола групи Саблюка силою 80 бійців атакували у с. Пирогівка (Вінськовецький район Кам'янець-Подільської області) підрозділ німців (200 вояків), який прибув для розправи з місцевим населенням. Німці після кількох годин бою відступили, втративши вбитими і пораненими близько 30 осіб. Серед трофеїв УПА були легкова машина, 2 ручні кулемети, 2 тис. набоїв, інше спорядження. До кінця січня 1944 р. група Саблюка, повертаючись з рейду на місце постою в районі південної Волині, ще двічі мала сутички з німцями¹³¹.

Про бої відділів УПА з гітлерівцями докладно розповідається у відомій праці Л. Шанковського. Головними об'єктами нападів українських повстанців були німецькі державні господарства (лігеншафти). За твердженням згаданого автора, "до кінця березня 1944 р. в Станіславщині зліквідовано приблизно 30 "лігеншафтів", у Коломийщині — майже всі". Повстанські відділи своїми діями зривали також лісорозробки в Карпатах, повиганяли з гірських районів німецьку адміністрацію¹³².

Про характер протиборства УПА з німцями навесні 1944 р. подає цікаві відомості один з командирів групи "Турів" УПА-Північ М. Гордієнко (Новак, Крилатий). У своїх спогадах він пише: "В той час і надалі було багато дрібніших сутичок з німецькою армією. Передусім відділи УПА насакували на німецькі валки постачання та магазини, щоб здобути амуніцію, кращу зброю й військовий наряд. Відділам УПА доводилось теж ставати в обороні населення, коли німецькі інтенданти чи «мародери» грабували селян"¹³³.

За німецькими оцінками, навесні 1944 р. дії УПА "проти інтересів Німеччини" відбувалися у таких напрямках: розвал української стрілецької дивізії СС, підривна діяльність серед української поліції, полонення і пограбування німецьких солдатів, терор проти польського населення. Про це йшлося під час вже згаданих переговорів між уповноваженими поліції безпеки і СД Галичини і представником ОУН І. Гриньохом¹³⁴.

Часткову інформацію про сутички українських повстанців з гітлерівцями можна почерпнути й з радянських джерел. Так, в розвідувальному зведенні УШПР від 1 березня 1944 р. говорилося: "За даними командира з'єднання Шукаєва на 27 лютого 1944 р. бандерівці, котрі знаходяться в районі Кремінця, продовжують збройні зіткнення з німцями"¹³⁵. А партизанський генерал П. Вершигора, котрий із своїм з'єднанням в лютому—березні 1944 р. рейдував по теренах Галичини, у своїх спогадах писав, що рядові учасники українського руху опору "під гаслами боротьби з окупантами, як і раніше, охоче діяли проти дрібних жандармських загонів і тилової німецької адміністрації"¹³⁶.

Однак наприкінці весни 1944 р. процес згортання боротьби УПА на протинімецькому фронті вступив у завершальну стадію. Це пояснювалося, з одного боку, тим, що в цей час війська Червоної армії звільнили від гітлерівців значну частину Волині—Полісся й частково терени Галичини (Тернопільщина), і в ці райони поверталася радянська влада. З іншого боку, на згаданий процес вплинули переговори між представниками ОУН і УПА і німецької влади про спільні дії проти більшовиків.

В цьому контексті становить інтерес наказ групи “Заграва” УПА—Північ від 9 березня 1944 р. “До командирів загонів”. В ньому, зокрема, говорилося: “Вчора боролися ми проти німецького імперіалізму, проти німецького гестапо, гітлерівської партії та їх вислужників ляхів; проти московського імперіалізму, проти червоної грабіжницької банди партизанів та їх союзників ляхів. Сьогодні на одного ворога менше. Боремося проти московського імперіалізму, проти сталінського режиму, проти партії, НКВД та їх вислужників, які готові помагати кожному ворогові українського народу — ляхів”¹³⁷.

А 7 травня 1944 р. Управління контррозвідки “Смерш” 1-го Українського фронту переслало на адресу першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова конспіративний документ ОУН в російському перекладі під назвою “Інструкція до передачі вниз”. Другий пункт цього документа вимагав: “Переключити боротьбу, яка велася проти німців, цілковито на боротьбу проти совітів на всі сто відсотків”¹³⁸.

Яскравим прикладом кардинальних змін у ставленні нацистів до ОУН і УПА може бути летючка “Сталинские партизаны”, яка в 20-х числах травня 1944 р. розкидалася з німецького літака в розташуванні 3-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту. Якщо раніше, влітку 1943 р., німці виставляли ОУН і УПА як вислужників червоної Москви, то тепер вони характеризували українських партизанів як борців проти “жидівсько-сталінської влади”, “за народну владу без жидів, без більшовиків, без поміщиків і капіталістів”. Летючка закликала “сталінських партизанів” не боротися проти “антисталінських партизанів”, а переходити на їхній бік¹³⁹.

З огляду на перебіг подій провід ОУН був змушений роз’яснити ситуацію, яка склалася, своїм членам і симпатикам. З цього приводу в часописі ОУН “Ідея і чин” за червень 1944 р. в одній із публікацій говорилося: “Німеччина, що стоїть тепер перед катастрофою, не становить для нас загрози. Німеччина, що програє, вживаючи відомого вислову, не варта костей одного українського націоналіста. Збройна боротьба в тому стані недоцільна”¹⁴⁰.

Ставлення до Німеччини на цьому етапі стало предметом обговорення й на I великому зборі Української головної визвольної ради (УГВР) 11—15 липня 1944 р. Однак розмови з цього питання велися дуже обережно. Зазначалося, що “питання з Німеччиною не закінчиться й тоді, коли німці виступлять за Сан і Буг”, бо вона ще є “фактором збройним і політичним” і на її теренах мешкають кілька мільйонів українців. Проте загальна думка зводилася до того, що “політично зв’язуватися сьогодні з Німеччиною неможливо”. Разом з тим зауважувалось, що “наші”, тобто українські інтереси, є на територіях, які перебувають під впливом Німеччини¹⁴¹.

5. Боротьба ОУН і УПА на протибільшовицькому фронті

Останнім кроком у напрямку остаточного згортання протинімецького фронту ОУН і УПА можна вважати ч. 1 наказу групи УПА “Захід-Карпати” від 22 серпня 1944 р. В ньому зазначалося, що “німці з опущенням української території перестають бути для нас окупантом і головним ворогом”. Виходячи з цього, в наказі зверталася увага на необхідність “збереження народної енергії на рішучу і остаточну розправу з головним ворогом України (зараз большевиками)”. Командування групи наказувало “оминати усякі зудари як з німцями, так і з мадярами” і забороняло “роззброєння, а тим більш пограбування поодиноких вояків чи розбитків згаданих армій”¹⁴².

Таким чином, протинімецький фронт ОУН і УПА, який виник на початку 1943 р. і проіснував до середини 1944 р., відіграв винятково важливу роль в українському русі опору в роки Другої світової війни. Збройний виступ проти нацистської Німеччини, яка категорично заперечувала можливість існування самостійної України, дозволив ОУН(Б) згуртувати в лавах УПА тисячі українських патріотів і об’єднати їх навколо ідеї боротьби за Українську самостійну соборну державу. Однак боротьба ОУН і УПА на протинімецькому фронті не набула пріоритетного значення в стратегії українського руху і мала тимчасовий характер, тому що головним ворогом української самостійності визнавався московський імперіалізм. Цей базовий принцип зводив бойові дії повстанської армії проти німців до форм “самооборони народу” і трактував нацистів як тимчасових окупантів України.

Збройні акції УПА на протинімецькому фронті не мали стратегічного значення і не впливали на хід боротьби між Німеччиною і Радянським Союзом, а лише обмежували діяльність німецької окупаційної адміністрації стосовно економічної експлуатації теренів Волині—Полісся, де створювалася матеріальна база українського самостійницького руху.

Разом з тим спротив ОУН і УПА німецькій політиці у північно-західному регіоні України в певній мірі обмежував можливості гітлерівців стосовно боротьби з радянським партизанським рухом на Волині—Поліссі та в прилеглих до цього терену районах Правобережної України. В цілому ж дії ОУН і УПА на протинімецькому фронті не відіграли помітної ролі у звільненні території України від німецьких окупантів.